

IŠ TEISMO PAVADINIMŲ LIETUVIŲ KALBOJE ISTORIJS

L. KAŠETAITĖ

Šiuo straipsniu norima trumpai peržvelgti teismo pavadinimų istoriją nuo pirmųjų mūsų raštų iki dabar. Straipsnyje stengiamasi plačiau pakalbėti apie tuos teismo pavadinimus, kurie buvo vartojami didesnėje Lietuvos dalyje palyginti ilgą laiką. Be to, atskirai nagrinėjami K. Širvydo sudaryti žodžiai šiai sąvokai pavadinti, o taip pat kai kurie XIX a. antroje pusėje, intensyvaus lietuvių literatūrinės kalbos kūrimosi metu, atsiradę naujadarai. Pabaigoje mėginama duoti kiek išsamesnį žodžio *teismas* atsiradimo ir jo įsigalėjimo vaizdą.

Seniausieji lietuviški teismo pavadinimai

1 §. **Lygus**. Tai seniausias lietuviškas žodis, lietuvių vartotas teismui pavadinti. Šis žodis, K. Būgos nuomone, „eina iš visųseniausiųjų laikų, net iš bendrosios aisčių prokalbės“¹. Pirmą kartą jis aptinkamas 1591 m. J. Bretkūno Postilėje: ...*patsai Ponas Dievas galle swieto sudis || ir ant tho ligaus turre wissi szmones buk giwi buk numirre sussieiti...* 241₂₂. K. Būga nurodo ir senovės prūsus vartojus tokį teismo pavadinimą (*līgan, lijgan* vn. gal. „teismą“, *līgint, liginton* „teisti“)². K. Būgos minimi prūsiški teismo pavadinimai yra pavartoti 1561 m. „Enchiridione“: ...*notwaiian drūcktwingiskan ligan stan nidruwīntin Swītan perklantīuns...*³; ...*wīrst kerscha | sien ainan lijgan gauuns*⁴. R. Trautmanas prūsų *ligan* verčia „Gericht“, *lijgan* – „Urteil“⁵. Daug vėliau (1800 m.) daiktavardį *lygus* savo žodyne duoda K. G. Milkus: *Landgericht* – **lygius, gīaus** m⁶. Kadangi 1851 m. pasirodžiusiame G. H. F. Neselmano žodyne užrašyta: **Lygus, aus** m – *das Landgericht* (taip ir 1883 m. išėjusiame F. Kuršaičio žodyne [**lygus, -aus** subst. m. – *das Landgericht*]⁷), cituotas K. G. Milkaus užrašymas dar nėra pakankamas įrodymas, kad šio žodžio būta ne tik *u*, bet dar ir *iu* kamieno. Iš to, kad pačiam F. Kuršaičiui šis žodis nebuvo kaip reikiant pažįstamas (jis duotas laužtiniuose skliaustuose)⁸, galima padaryti išvadą, kad tuo metu (XIX a. antroje pusėje) *lygus* teismui

¹ K. Būga, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1958, p. 111.

² Ten pat.

³ R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, 1910, S. 73₃₂.

⁴ Ten pat, 57₁₄.

⁵ Ten pat, 370.

⁶ Ch. G. Mielcke, Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Wörter-Buch, Königsberg, 1800, S. 316.

⁷ F. Kurschat, Littauisch-deutsches Wörterbuch, Halle, 1883, S. 231.

⁸ Plg. ten pat, XI.

pavadinti beveik ar jau visai nebuvo vartojamas. Be to, reikia pastebėti, kad tiek K. H. F. Neselmanas, tiek F. Kuršaitis žodį *lygus* verčia į vokiečių kalbą ne bendruoju teismo pavadinimu, o žymiai siauresniu, specialesniu *Landgericht*. Tai, kad žodžiu *lygus* buvo vadinama tik tam tikra teismų rūšis, rodo, kad bendrajai teismo sąvokai (t. y. miesto, gubernijos, kariuomenės ir kt. teismams) pavadinti buvo vartoti kiti žodžiai, kurie ilgainiui *lygų* visai išstūmė iš vartosenos. Vėlesniuose šiam straipsniui panauduotuose šaltiniuose žodis *lygus* „teismo“ reikšme nebeužtiktas.

Viena iš žodžio *lygus* „teismas“ išnykimo priežasčių, galimas daiktas, buvo jo dalinis sutapimas su plačiai vartojamu tos pačios šaknies būdvardžiu *lygus,-i*. Be to, panaikinus žemietijos teismus, nebebuvo reikalingas ir atskiras žodis jiems pavadinti.

§ 2. **Tiesa.** Kaip rodo senieji mūsų kalbos paminklai, greta *lygaus* ta pačia reikšme buvo vartotas ir kitas žodis – *tiesa*. Turimais duomenimis, žodis *tiesa* „teismo“ reikšme pirmą kartą užfiksuotas 1605 m. anoniminiame katekizme: ...*kiek yra paskuciausiu dayktu? Keturi... Mirimas. Tiesa Diewo... 107*¹⁵⁹. Ta pačia reikšme šį žodį duoda K. Širvydas savo žodyne: *sąd, Judicium, tiesa*¹⁰.

K. Būga nurodo, kad žodis *tiesa* turėjęs „teismo“ reikšmę „jau iš tolimos senybės, kada dar lietuviai ir latviai kalbiškai tebebuvo viena tauta (plg. la. *tiesa* „суд“, *tiesāt* „судить“)¹¹.

Žodis *tiesa*, vartotas teismo sąvokai pavadinti, išnyko, tur būt, todėl, kad jis buvo nevienareikšmis, reiškė ir „teismą“, ir „teisybę“. Jį, kaip ir žodį *lygus*, pamažu išstūmė slavizmas *sūdas*.

Skoliniai iš slavų ir germanų kalbų

§ 3. **Sūdas.** Šis skolinys jau vartojamas pirmojoje lietuviškoje knygoje – 1547 m. M. Mažvydo katekizme: ...*Pawilas bila suda rustu...*¹², vėliau – 1566 m. M. Mažvydo giesmyne: ...*darbai ranku io teisibe ir sudas*¹³, 1591 m. J. Bretkūno Postilėje: ...*toksai bus Sudas pono musu...*¹⁴, K. Širvydo žodyne: *sąd|judiciums, forum, jus, sudas*¹⁵, 1730 m. F. W. Hako žodyne: *Gericht – sudas*¹⁶; Prūsijos valdžios raštuose: ...*sudo Iszprówijims darrytas...* (iš 1738 m. dokumento)¹⁷, ...*jiems ne tojaus wissa Taworą su Ark[I]eis ir wežimmu attims, ir i Kiemo to suda nugabes...* (iš 1747 m. dokumento)¹⁸, 1747 m. P. Ruigio žodyne: *Gericht (Recht) –*

⁹ Der polnische Katechismus des Ledezma und die Litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymes vom Jahre 1605, Hrsgg. von E. Sittig, Göttingen, 1929.

¹⁰ Dictionarium trium linguarum... Avctore R. P. Constantino Szyrwid..., Vilnae, p. 396 (1642 m.), p. 297 (1677 m.), p. 331 (1713 m.).

¹¹ K. Būga, Rinkiniai raštai, I, Vilnius, 1958, p. 111.

¹² Pirmoji lietuviška knyga, Kaunas, 1947, p. 28₁₃.

¹³ Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. Spaudai parūpino dr. Jurgis Gerullis, Kaunas, 1922, p. 458₁₇.

¹⁴ Postilla... per Jana Bretkuna... Isspausta Karaliaucziui... 1591, 20₁₃.

¹⁵ Dictionarium trium linguarum... Avctore R. P. Constantino Szyrwid..., Vilnae, p. 162 (1629 m.).

¹⁶ F. W. Haack, Vocabularium Lithuanico-germanicum et germanico-lithuanicum, Halle, 1730, S. 179.

¹⁷ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, Vilnius, 1960, p. 125₄₀.

¹⁸ Ten pat, 186₃.

sudas, do, m.; *Prowa, os*¹⁹, 1759 m. Olševskio „Bromoje“: ...*Delko tasay sudas bus paskutinis*?²⁰, 1800 m. K. G. Milkaus žodyne: *Gericht (Recht)* – sudas, do; *Prowa, os* F²¹, 1851 m. G. H. F. Nesselmano žodyne: *Sudas – das Gericht*²², 1883 m. F. Kuršaičio žodyne: *sudas -o – das Gericht. Diėwo sūdai aīt manėš parėžo; Diėvas sūdą laikýs*²³, 1894 m. M. Miežinio žodyne: *sudas m – tiesa – sąd – cyđž*²⁴. Šis žodis kurį laiką dar buvo vartojamas (šalia *teismo* ir kitų pavadinimų) net XX a. pradžios periodinėje spaudoje, pvz.: *kad be sūdo ne valia būtų suimti*...²⁵. Į lietuvių kalbą šis žodis yra patekęs iš baltarusių kalbos (plg. br. суд)²⁶.

Palyginus darbui panaudotų šaltinių išrašus, galima pastebėti, kad žodžiai *lygus, tiesa* ir *sūdas*, turėję „teismo“ reikšmę, buvo gana ilgai vartojami lygiagrečiai. Vėliau lietuviškus šios sąvokos pavadinimus (turimais duomenimis, žodis *lygus* „teismas“ paskutinį kartą užrašytas 1883 m. F. Kuršaičio žodyne, *tiesa* „teismas“ – K. Širvydo žodyno 1713 m. leidime) galutinai išstūmė slavizmas *sūdas*, nes jis, skirtingai nuo lietuviškųjų pavadinimų, buvo vienareikšmis.

K. Būga yra pastebėjęs, kad K. Širvydo „Punktuose sakymų“ dvasinis teismas vadinamas slaviškuoju *sūdu*, o žemiškasis tebeturi lietuviškąjį pavadinimą *tiesa*, ir iš to padaręs teisingą išvadą, kad kasdieninėje žmonių kalboje tada „*sūdas* dar nebuvo įgijęs „piliečio“ teisių, *sūdas*, dievo *sūdo* baisybės tebuvo girdimos bažnyčiose“²⁷.

Vis labiau plisdamas per bažnyčią bei religinius raštus, ilgainiui *sūdas* virto labiausiai įprastu ir plačiausiai žinomu teismo (ne tik dievo, bet ir žmonių) pavadinimu.

§ 4. **Prova.** Šitas žodis teismui pavadinti taip pat yra slavizmas, atėjęs iš baltarusių ar lenkų kalbų²⁸. Dažniau jis, *tiesa*, turi „bylos“ reikšmę, tačiau neretai juo vadinamas ir teismas, pvz.: 1657 m. Chylinskio biblijoje: ...*eit prowon prieszneteysus*...²⁹, Prūsijos valdžios raštuose: ...*Tawora atimti, ir y Prówa ygabenti*...³⁰; J. Brodovskio žodyno rankraštyje duodama: *Gericht. judicium sudas*... **Prowa**³¹, o *Gerichthaus* ir *Gerichtstube* atitinkamai verčiama **Prowos Nammai** ir **Sudo** || **Prowos stubba**³². Žodį *prova* „teismas“ savo žodynuose duoda ir P. Ruigys (1747 m.):

¹⁹ P. Ruhig, *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexikon*, Königsberg, 1747, S. 169.

²⁰ Broma atverta ing wiecznasti par kuniga Mikola Olszewski, *Metuose*... P. 1759, Wilniuy, p. 43₁₁.

²¹ Ch. G. Mielcke, *Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Wörter-Buch*, Königsberg, 1851, S. 467.

²² G. H. F. Nesselmann, *Wörterbuch der Littauischen Sprache*, Königsberg, 1851, S. 410.

²³ F. Kurschat, *Littauisch-deutsches Wörterbuch*, Halle, 1883, S. 410.

²⁴ M. Miežinis, *Lietuviszkai-latviszkai-lenkiskzakai-rusiszkas žodynas*, Tilžė, 1894, p. 230.

²⁵ „Ūkininkas“, 1905, Nr. 3, p. 51.

²⁶ E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Göttingen, 1955 tt., S. 936.

²⁷ Žr. K. Būga, *Rinktiniai raštai*, I, Vilnius, 1958, p. 109 tt.

²⁸ P. Skardžius, *Die Slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*, Kaunas, 1931, S. 181.

²⁹ *Biblia litewska Chylinskiego*, Poznań, 1958, 261 (138)₀₀.

³⁰ Prūsijos valdžios gramatos... 190₄ (1747 metų dokumentas).

³¹ *Lexicon Germanico-Lithuanicum et Lithuanico-Germanicum von Iacobo Brodowskij*, S. 554 (rankraštis LTSR MA Centrinės Bibliotekos rankraščių skyriuje, sign. 15, LR-IV).

³² Ten pat, 555.

Gericht (Recht) – sudas, do, m; **Prova, os**³³, o taip pat Ch. G. Milkus (1800 m.): *Gericht, Recht* – sudas, do m; **Prowa, os** f³⁴. Žodis *prova* „teismas“, matyt, nebuvo plačiai vartojamas šnekamojoje kalboje, nes tiek senesniuose raštuose, tiek žodynuose jis dažniausiai duodamas „bylos“ reikšme.

§ 5. **Giriktas**. Šiuo žodžiu teismą vadina F. Kuršaitis savo 1870 m. žodyne: *Gericht, das* – **giriktas, girikts**³⁵. Į lietuvių kalbą *giriktas* pateko iš vokiečių kalbos³⁶. Kadangi šitas teismo pavadinimas kol kas žinomas tik iš minėto F. Kuršaičio žodyno, galima manyti, kad jis buvo vartojamas tik buvusiuose Rytprūsiuose, kur skolinių iš vokiečių kalbos dėl šio krašto germanizacijos kaip tik ir buvo daugiausia.

K. Širvydo duodami teismo sąvokos pavadinimai

K. Širvydas savo žodyne duoda daug žodžių, šiandien jau išnykusių iš šnekamosios kalbos arba pakeitusių savo prasmę. Be to, žodyne įdėti ir paties autoriaus sudaryti žodžiai atskiroms sąvokoms pavadinti. Tarp visų tų žodžių yra duota ir keletas teismo pavadinimų.

§ 6. **Byla**. K. Širvydas savo žodyne duoda šį žodį „teismo“ reikšme: *Roki || sądy grodzkie... Tiesos, bilos bairu*³⁷. Vėlesniuose žodynuose šis žodis duodamas jo dabartine, „teismo proceso“ reikšme. Reikia manyti, kad žodžiui *byla* „teismo“ reikšmę greičiausiai yra suteikęs pats K. Širvydas.

§ 7. **Tiesavietė**. Tai, be abejo, K. Širvydo naujadaras. Šis žodis randamas visuose žinomuose (išskyrus pirmąjį) K. Širvydo žodyno leidimuose: *Forum, cōpetens, tribunal. Bilawiete || tiesawiete || kurion kas priguli ir kurioy kas bilinea su kuo*³⁸. Žodis *tiesavietė* yra ir G. H. F. Neselmano 1851 m. žodyne: **Tēsawēta, ôs** f – *die Gerichtstätte*³⁹, o taip pat 1883 m. F. Kuršaičio žodyne: [*tiēsawiētė, -ēs* f – *die Gerichtszttätte*]⁴⁰.

Tiesavietė – sudurtinis žodis, sudarytas iš žodžių *tiesa* ir *vieta*. Lygiai tokios pat darybos naujadarų K. Širvydo žodyne yra ir daugiau, plg. *mergavietė (mergawiete*⁴¹) ir pan. K. Širvydas, matyti, tikėjosi, kad *tiesavietė* išstums slavišką *sūdą*. Tačiau, kaip ir daugelis K. Širvydo naujadarų, *tiesavietė*, atrodo, nebuvo prigijusi šnekamojoje kalboje. Į vėlesnius žodynus šis žodis pateko, matyt, tiesiai iš K. Širvydo žodyno.

§ 8. **Bylavietė**. Tam pačiam darybos tipui kaip *tiesavietė* priklauso ir kitas K. Širvydo pasidarytas teismo pavadinimas – *bylavietė*: *Forum, cōpetens, tribunal. Bilawiete |tiesawiete| kurion kas priguli ir kurioy kas bilinea su kuo*⁴². 1851 m. šį žodį duoda savo žodyne G. H. F. Neselmanas: **Bylwēte, Bylawēte, ês** f – *die*

³³ Žr. 19 išnašą.

³⁴ Žr. 21 išnašą.

³⁵ F. Kurschat, Wörterbuch der littauischen Sprache, Halle, 1870, S. 523.}

³⁶ Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, Kaunas, S. 54.

³⁷ Dictionarium trium linguarum... p. 358 (1642 m.), p. 264 (1677 m.), p. 317 (1713 m.).

³⁸ Ten pat, atitinkamai p. 63, 44, 54.

³⁹ G. H. F. Nesselmann, Wörterbuch der littauischen Sprache, Königsberg, 1851, S. 198.

⁴⁰ F. Kurschat, Littauisch-deutsches Wörterbuch, Halle, 1883, S. 455.

⁴¹ Dictionarium trium linguarum..., p. 64, 44, 54.

⁴² Žr. 37 išnašą.

*Gerichtsstätte, das competente Gericht*⁴³, 1883 m. – F. Kuršaitis: [bylaviētē, -ēs – *die Gerichtsstätte*]⁴⁴. Ir šitas K. Širvydo naujadaras nebuvo paplitęs šnekamojoje kalboje; į G. H. F. Neselmano ir F. Kuršaičio žodynus jis taip pat, be abejo, pateko iš K. Širvydo žodyno.

XIX a., kuriantis lietuvių nacionalinei literatūrinei kalbai, buvo susidomėta K. Širvydo naujadarais ir mėginta kai kuriuos iš jų atgaivinti. 1889 m. „Varpe“ pavartotas žodis *bylavietė* yra, tur būt, paimtas iš K. Širvydo žodyno (tiesiogiai ar per G. H. F. Neselmano ar F. Kuršaičio žodynus), o ne naujai sudarytas žodis (...*irengimas tarpgentiszkū bylaviecziū, kurios galētū užimti vietą sziądieniszkū bylaviecziū, paspirto ant daugumo kareiviū ir galybės ginklu...*⁴⁵). Tačiau nė dabar šiam žodžiui nebuvo lemta prigyti – gal dėl to, kad *bylavietė* nėra tikslus terminas (jis geriau tiktų teismo vietai, o ne pačiam teismui pavadinti), o gal iš dalies todėl, kad lietuvių kalboje kur kas labiau linkstama vartoti vedinius, negu sudurtinius žodžius.

XIX a. vidurio – XX a. pradžios naujadarai teismui pavadinti

Vėlesniuose, XIX a. vidurio ir XX a. pačios pradžios žodynuose bei šiaip rašuose duodami žodžiai teismui pavadinti dažniausiai yra nevykę to meto naujadarai. Iš tokių nevykusių naujadarų čia galima paminėti ketvertą.

§ 9. **Teisdaryčia.** Šitas teismo pavadinimas žinomas iš S. Daukanto raštų (*Tanke tejsdariczio arba sudusi bruzde...*⁴⁶; *nekaip paskau ji nessanti par skaugibą tejsdariczio turintis kernoti*⁴⁷) ir yra, atrodo, jo paties naujadaras. Žodis *teisdaryčia* sudarytas iš daiktavardžio *teisdarys* „teisėjas“ su slaviška priesaga *-yčia*. Dėl nelietuviškos darybos, o taip pat dėl nepakankamai aiškios reikšmės šitas teismo pavadinimas nepriėjo šnekamojoje kalboje.

§ 10. **Teismasuolis.** Šį pavadinimą randame A. Lalio žodyne: *tribunal – teismasuolis*⁴⁸. Tai sudurtinis žodis, sudarytas iš daiktavardžių *teismas* ir *suolas*.

§ 11. **Teismavietė.** Greta *teismasuolio* A. Lalis savo žodyne duoda ir šitą žodį: *tribunal – teismasuolis, teismavietė*⁴⁹. Tai irgi sudurtinis žodis, padarytas iš daiktavardžių *teismas* ir *vieta* ir pasakantis vietą, kur vyksta teismo procesas. Galimas daiktas, kad abu A. Lalio duodami teismo pavadinimai yra jo paties sudaryti naujadarai. Tiek *teismavietė*, tiek *teismasuolis* nepriėjo, tur būt, todėl, kad tuo metu, kai išėjo A. Lalio žodynas, tam pačiam dalykui reikšti jau buvo sudarytas ir labiau įsigalėjo žodis *teismas*. Be to, čia dar reikia turėti galvoje, kad minėtasis A. Lalio žodynas buvo išleistas Amerikoje ir Lietuvoje vargu ar buvo bent kiek labiau paplitęs.

§ 12. **Teismadara.** Žodis pavartotas 1909 m. „Lietuvių tautoje“: ...*sulig Lietuvos statuto teismadara (procesas) buvo baltarusių kalba vedama...*⁵⁰. Tai

⁴³ G. H. F. Nesselmann, Wörterbuch der litauischen Sprache, Königsberg, 1851, S. 330.

⁴⁴ F. Kurschat, Littauisch-deutsches Wörterbuch, Halle, 1883, S. 48.

⁴⁵ „Varpas“, 1889, p. 61.

⁴⁶ S. Daukantas, Giwatas Didųjų Karweidū senowės, Petropilie, 1846, p. 16₁₅.

⁴⁷ Ten pat, 58₂₃.

⁴⁸ A. Lalis, Angliškos ir lietuviškos kalbos žodynas, Chikago, 1905, p. 741.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ „Lietuvių tauta“, I, 1909, p. 351.

sudurtinis žodis, kurio pirmuoju sandu eina daiktavardis *teismas*, o antruoju – veiksmožodis *daryti*; šiuo naujadaru pavadintas „teismo procesas“. Jis neprigijo, tur būt, dėl tų pačių priežasčių, kaip ir aukščiau minėti naujadarai teismui pavadinti (žr. §§ 8, 10, 11).

Žodžio teismas atsiradimas ir paplitimas

§ 13. Turimais duomenimis, žodį teismas pirmą kartą pavartojo J. Jablonski savo straipsnyje, išspausdintame 1904 m. „Vilniaus žinių“ Nr. 8: ...*kad prieš teismą visi luomai ir visų luomų žmonės būtų lygūs, kad pats teismas visiems būtų vienas, lygus ir savarankis*⁵¹.

Remiantis J. Palionio išvadomis⁵², galima spręsti, kad žodis *teismas* yra paties J. Jablonskio sudarytas. Tokiu būdu, J. Jablonskis davė lietuvių kalbai žodį teismo sąvokai pavadinti, kuris geras tuo, kad, pirma, yra grynai lietuviškas (sudarytas iš veiksmožodžio *teisti* su priesaga *-smas*), antra, yra aiškus, tikslus ir suprantamas.

Teismas gana greitai paplito lietuviškuose raštuose, pvz.: *Vilniaus teismo*⁵³ *rūmas... nagrinėjo užsidaręs duris dvi politiškas bylas*⁵⁴; *šios gadynės teismuose žmogui neturtėliui sunku esą surasti teisybę*⁵⁵; ...*stojau teisman ant pirmos valandos po pietų*⁵⁶; *buvo siekdinama viso teismo akivaizdoje*...⁵⁷.

Jau 1907 m. K. Būga rašė, kad *teismas* įgavęs visiškas piliečio teises⁵⁸. Tačiau tais pačiais metais išėjusiame J. Šlapelio tarptautinių ir kitų mažiau žinomų žodžių žodynyje įdėtas ir žodis *teismas*, kuris paaiškintas slavizmu *sūdas*⁵⁹. Matyt, šio žodynelio sudarymo metu žodis *teismas* dar buvo ne visiems suprantamas. Be to, autorius, įtraukdamas *teismą* į žodynelį, galimas daiktas, bus norėjęs jį dar labiau išpopuliarinti, paskleisti ir šnekamojoje kalboje. Vėliau išėjusiuose žodynuose kitų kalbų teismo pavadinimai lietuviškai aiškinami tiktai žodžiu *teismas*, pvz., 1912 m. A. Lalis žodyne duodama *sąd* – *teismas*⁶⁰.

Šiuo metu žodis *teismas* yra tvirtai įjęs ne tik į lietuvių literatūrinės kalbos bet ir į tarmių leksiką. Tarmėse iš jo net veiksmožodžių yra pasidaryta, pvz.: *teismautis* „bylinėtis“ – *Jie nesutinka – visą laiką teismaujas* (Troškūnai)⁶¹; *teismuotis* „bylinėtis“ – *Sena esu, ką čia teismuosies* (Skirsnemunė)⁶¹; ...*tai skundžia teismuojas*... (Jurbarkas)⁶¹.

⁵¹ Žr. J. Jablonskis, Raštai, I, Kaunas, 1933, p. 80 (straipsnio pavadinimas ir autorius laikraštyje nenurodyti).

⁵² Žr. J. Palionis, J. Jablonskio kalbiniai taisymai. – J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 24.

⁵³ Čia korektūros klaida, nes toliau tame pat straipsnyje rašoma *teismas*.

⁵⁴ „Vilniaus žinios“, 1905, Nr. 24, p. 1.

⁵⁵ „Lietuvos ūkininkas“, 1906, Nr. 12, p. 164.

⁵⁶ „Šviesa“, 1907, Nr. 14, p. 107.

⁵⁷ „Lietuvių tauta“, 1909, p. 351.

⁵⁸ Žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1958, p. 110.

⁵⁹ J. Šlapelis, Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis, Tilžė, 1907, p. 101.

⁶⁰ A. Lalis, Lenkų ir lietuvių kalbos žodynas, Wilno, 1912, p. 219.

⁶¹ Didžiojo Lietuvių kalbos žodyno kartoteka (LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas).

Teisinėje terminijoje žodis *teismas* taip pat eina pamatu vienam kitam išvestiniam juridiniam terminui, pvz.: *teisminis*, *-ė* (teisminė balistika, teisminė chemija ir t. t.) „судебный“, *teismingas*, *-a* (*byla teisinga liaudies teismui*) „подсудный“⁶².

Išvados

Seniausias teismo pavadinimas — žodis *lygus* — yra paveldėtas net iš baltų prokalbės. Lietuvių kalbos raštuose jis pirmą kartą pavartotas 1591 m. J. Bretkūno Postilėje, paskutinį — 1883 m. F. Kuršaičio žodyne.

Žodis *tiesa* — kitas senas teismo pavadinimas, žinomas ir latvių kalboje — raštuose buvo vartojamas greta *lygus*. Kiek žinoma, pirmą kartą jis pasirodo 1605 m. anoniminiame katekizme, paskutinį kartą — K. Širvydo žodyno 1713 m. leidime.

Skolinys iš baltarusių kalbos — *sūdas* žinomas jau pirmojoje lietuviškoje knygoje (1547 m.), tačiau ilgą laiką jis buvo įsigalėjęs tik kaip bažnytinės kalbos žodis; XVIII a. — XIX a. buvo plačiai vartojamas jau kiekvienam teismui — ne tik dievo (paskutiniajam), bet ir žmonių teismui — pavadinti.

Slavizmas *prova*, atėjęs iš lenkų ar baltarusių kalbų, teismo reikšme pirmą kartą sutinkamas 1657 m. Chylinskio biblijoje, paskutinį — 1800 m. Ch. G. Milkaus žodyne. Žodis *prova* žymiai dažniau vartotas „bylos“ reikšme.

Germanizmas *giriktas* „teismas“, vartotas buvusių Rytprūsių lietuvių, žinomas iš 1870 m. F. Kuršaičio žodyno.

XIX a. vidury ir pabaigoje, formuojantis lietuvių nacionalinei literatūrinei kalbai, matyti mėginimų sukurti lietuvišką juridinę terminologiją, tačiau nė vienam to meto „teismo“ reikšmės naujadarui dar nepavyksta tvirčiau įsigalėti literatūrinėje kalboje.

Pačioje XX a. pradžioje (1904 m.) J. Jablonskio dėka atsirado ir paplito žodis *teismas*, išstūmęs iš kalbos visus kitus teismo pavadinimus.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1962 m. spalio mėn.

ИЗ ИСТОРИИ НАЗВАНИЙ СУДА В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Л. КАШЕТАЙТЕ

Резюме

В статье дается краткая история названий суда от первых литовских письменных памятников до сегодняшнего дня. Разбирается древнейшее название суда — слово *lygus* (оно заимствовано из балтийского праязыка) и слово *tiesa*, которое долго употреблялось наравне с ним. Эти названия суда были известны в разговорной речи примерно до XVII века. Позднее их окончательно вытолкнуло заимствование из белорусского языка — слово *sūdas*,

⁶² Teisinių terminų žodynas, Vilnius, 1954, p. 180.

впервые встречающееся в 1547 г. в катехизисе Мажвидаса. Оно употреблялось в литовском разговорном языке до начала XX века. Другое заимствование из славянских языков — слово *prova* — употреблялось сравнительно редко. Германизм *giriktas* был известен бывшим восточно-прусским литовцам.

Во второй половине XIX в. — начале XX было сочинено много неудачных названий суда, но ни одно из них не вросло в лексику литовского литературного языка. В самом начале XX века (в 1904 г.), благодаря Яблонскису, появилось и быстро распространилось слово *teismas*.
